

Oxşar tərzlər: soy-kök uyğunluğu

...Füzuli şəiriyatının dərcə bacurları 32 səmt aralığı, su-fistik əhatələri 23 hədi, eymah çəvərləri 9 oblastıdır. Bu, Şirvan (Şamaxı) yazı tərzinin mövcud fərfəsesidir. Açıq, dədə-babalarımız 32, 23 və 9 miqyaslı çək-çevirələri böyük bir tarix sərgiləyiblər. Burada bir güzüg əksi, güzügdə çevrilmə prosesi özünü labüd göstərib. Məsələn, 32 səmt aralığının güzügdəki əksi 23 kimi mənalıdır. 9 oblastının güzügdəki əksi bir buta təsir verir. Milli kolonit saxlayan qədim-asqi rühumuzda təcalə edən gərçəkər bu gün üçün də təzətdir. Açıq, bu xarakter özünü Orxon-Yenişey əlifbası üzrə də oxşar şəkildə səciyləndirib. Bu barədə Əjdər Fərzəli Qorqudun "Gəmiqaya-Qobustan əlifbası" (Bakı-2003, 15-ci səhifə) kitabında da aydın dəlillər var. "Gəmiqaya-Qobustan əlifbası 32 hərdən 23 sənətilə və 9 sənətilə ibarətdir. Bunlar 100-a yaxın işarətdir. Bu əlifba ilə yə-zimləy bütöv mətnlər həlalət əldə edilməyə də, prinsip etibarilə yəqin edilmişdir. Bu əlifba ilə soldan sağa, od təniriyə a günəşə sən yazılıb..."

Bu, həm də o mənaya gəlir ki, Şirvan - Şamaxı əhalisi arəb xislətli olmayıb, mayəsində, dəməndə bir kişi, bir Adəm varlığı səciyləndirib.

Bu tarz, özünü Həredotun mükaliməsində də aydın göstərib. Tarixin atası Həredot (Siseron) "Şamaxı" sözlünü hələ e.ə. təqribən 484-cü ildə (e.ə. təqribən 490-480 illər arası... 425 il) Kamaxey - Şamaxı (indiki Şamaxı) kimi xarakterizə edib... Buradakı 484 rəqəmi də güzüg çevrilməsində özünün oxşar tərzini bürzə verir (484:484). Elə İbn Xordadbehin məktubunda da qeyd edilən "hələ III əsrdə Şirvanşah (Şirvanşah) titulu mövcud olub" eymahı da bu zəruri faktı uyğun təsəbit verir... Burada 484 - 4+8+4=16 həddi özünün (iki vahid) topla və vürğüsü ilə bir güzüg çevrilməsi yaradır. Yeni, 16+16=32, 4x8=32, 8x4=32. Bu rəqəmin güzüg əksindəki 32=23 aralığı da yuxarıdakı ovaqla eyniləyir. Həmçinin 23-ün (32-nin güzüg əksinin) 9-la toplağı da 32 edib. 32-9 dərcə əksi də 23-a nisbat verir. 32 ilə 23-ün çevrə əksi də 9-la sonlanır: 32-23=9. Bu da o anlamə gəlir ki, Orxon-Yenişey - Gəmiqaya-Qobustan əlifbası Şamaxı - Şirvan dərkinin ən düstür məğzidir və bu rəqəmsal açılışlar tarixə bir çox istinadlar vermək əzmindədir.

Həmçinin, biz Şamaxı füzünə bir əliban əliban zəminində bir Şirvan əhtimalının durduğu qənaətdəyik. Yəni, Şirvan ərazisində e.ə. IV əsrdə paytaxtı Qəbələ olan Alban dördütlü təşəkkül tapmışa, e.ə. 484-ü ilə Həredot Kamaxeyə, Şamaxı, (Şamaxı) haqqında yazmışa, miladi tarixinin III əsrində İbn Xordadbeh Şirvanşah titulundan bəhs edibsa, bu, o anlamə gəlir ki, Alban, Şamaxı, Şirvan eyni kökdəndir...

III əsrdə yəşamış Roma hərbiçisi və yazıçı Yuli Solin bu faktı belə mənaladırlar: "Alban, aq-van, alp-van, az-van, Alp-van, az-van-van,

Şirvan... Albanlar sarışın saçlı və ala gözlü olublar, Ər-van-lar ölkəsində (Şirvan - Şamaxı) yaşayıblar..." Şirvan südü əman cəngəvərlər, məsələn Alban hökmdarı Cəvənşir (VII) heç vaxt məğlub olmayıb. Yalnız o, vəfat edəndən sonra arəblər 639-cu ildə Cənubi Azərbaycanı, Rey və Qəzvinə tutublar. Bu, o mənaya gəlir ki, Şirvan - Şamaxı - Azərbaycan öz şir qüdrətli oğulları ilə daim öz sərəlatda qərar tutub.

Elə Şirvanşah titulu daşayan cəngəvərlərimiz də məğlubiyət acısına alışmayan rəhbərlər olmuşlar. Roma tarixçisi Xunta Ravodı bu fikri eymah vuraraq yazıb: "VI əsrə qədər Şirvanşah, II Şirvanşah və sonrakılar mövcud olub. Onların xanədanlığı yəqindirləndirilməyə qorunub..." Bu, o anlamə gəlir ki, Şirvanşahlardan özünün böyük bir tarixi var və onlar öz dədə-babalarının örnək rəhbər missiyalarını uğurla icra ediblər.

Təbərinin məlumatına görə, Şirvan 642/43-cü ildə sərkərdə Sürəqə İbn Əmiri Dərbəndi tutduqdan sonra, 644-644 arasında xəyanət nəticəsində fəth olundu. O mənada ki, arəb ordusunun Əbdürrəhman İbn Rəbia-əl-Bəhailinin komandanlığı altında olan on dəstələri Dərbənd qaləsindən divarları yarındı. Bukayırn dəstəsi ilə birləşib. Ooşun Şirvanə yaxınlaşanda, bu vilayətin işi hakimi, ehtimal ki, Şirvanşah Şəhriyar mecburiyyət qarşısında olana itaət göstərib. Xəlifə Əmər İbn-əl-Xattab da razılıq verib ki, Şirvandan cizyə (vergi) alınmasın. O zamanə qədər iş artıq Bakı şəhərinə Şirvanşahlara salmışdır...

Şirvan şahları ilə balığı böyük gərçəkərdən biri də budur ki, onlar heç vaxt boş yərə qırqın tölətməyin maralıqda olmayıb, dövlət və xalqı düşünüb-lər. Yeni, az qüvvənin çox qüvvə qarşısında məğlub durma düşmə ehtimalını yaxşı qavrayıblar və bu mənadə, zaman-zaman öz xalqını və dövlətini düşmənin fitnəsindən xilas ediblər. Bu da o mənaya gəlir ki, dövlət idarəetməsi təkcə zəruri təqdisi ilə deyil, həm də ağıllı (ağıl siyasətinin) gücü ilə pərvəriş tapır. (Nəsiminin zamanında İbrahim Xəlillullah da Şirvanı - Şamaxını məhz bu tərz ağılla Teymurləngin zülümündən qurtarmışdır...)

Bakı şəhərinin bütövlükdə Şirvanşahlara tərəfindən ələndiyi inkar edilməzdir. O dövrə aid bütün faktlar bunu təsdiqləyir. İlk olaraq İçərişəhərdən başlayan Bakı sonrakı illərdə geniş bir ərazini əhatə etmişdir. Tarixçi alim Səra Aşurbəyli də "Bakı şəhərinin tarixi", (B-1998, səh.39-45) kitabında bu ciddi möğzə işarə vuraraq yazıb: "Bakı'nın adına ilk dəfə V-VIII əsr mənbələrində Baqavan, Atli (Atiş) Baqavan və atış (Atəş) - Baqvan kimi rast gəlinir. "Baqavan" toponimi Hind-Avropa dillərinin bir çoxunda "Allah", "Günəş" mənalırını bildirir. "Bakı" kökündən ibarətdir. Sanskrit dilində "baqqa" - günəş, ay, Siva (İlahə) deməkdir; Avesta və qədim İran dillərində "baqa" "Allah"dır. "Baqa" sözü

nə "Allah" mənasında e.ə. VI əsr Bisütun mixi kitabəsində rast gəlinir. "Ba-qa" sözlünə böyük İlahə, Allah mənasında qədim türk dillərində də rast gəlinir. "Baqavan" toponimi "Ba-qa" yaxud "Baq" söz kökündən və "van" şəkilçisindən ibarətdir..." Belə anlaşılır ki, "Bakı" sözlünü "Qayıtlar", "Qantara", "Albana", "Baruka" və s. kimi mənaladırlar. V-VI əsr mənbələrində bu sözü "Aleş-Baqvan" kimi dilə yətrilərib.

"Bakı" sözü arəb mənbələrində (XX əsr) "Bakuya", "Bakuh", rus mənbələrində (XV

qədr kərvansara mövcuddur. Ayrı-ayrı şəxslərə məxsus bu kərvansaralardan qaçdın tikilib, çox yaraşdırılır, hündürülüyü 23-24 yaraşdırılır. Bizim qaldığımız kərvansarada 40 otaq var..."

Baqa bir qədim tarixçi yazıb: "Şamaxı o zamanlar Şəhr-Van adlanırdı - yeni Van şəhəri kimi çəkilirdi. Van Şamaxının viləisi idi və bilandə ki, Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.s.) ticarət məqsədilə Şamaxıya gəlmişdir, ona ehtiram göstərmiş, onun peyğəmbərlik bacarığını inanmışdır..."

Deyllənə görə, Şamaxıda

əsr) "Baku" kimi səslənib. Nəhayət, Səfevilər dövrü fərsdill mənbələrində "Badiuku", "Badiuku" kimi qeyd olunub.

Qeyd: Dahi Məhəmməd Füzuli Şamaxını tərk edib Bağdada üz tutanda, "Badiuku" kimi ifadə olunan bu söz Bakı mənası da verib, yeni o zaman bu şəhərin adı "Bakı" kimi tələffüz olmuş. Məhz buna görə o zamanın harnı, loğla və dövlət dəyərlərini aşığıya məmur-lar Füzuliyə əqil olsun deyə demişdilər: "Oncdan dəxi Bakimiz yox, katibləri təzi etmiş..."

...

Ulu Xaqanının "Şamaxı Eamənin səvimi yurdum, Mənsənin qoynunda xanım qurdum" dediyi "Şamaxı" sözlünün toponimik tərzləri müxtəlif aspektlərdə səciyyə tapır. Məsələn, S.Aşurbəyli "Şirvanşahlıq dövləti" kitabında (Bakı, 1897, səh.45.) göstərir ki, Şamaxı toponimi Favetos Buzandın (V əsr) IV əsrin I yarısında baş verən hadisələrlə əlaqədar adını çəkdiyi köçəri ixtikmə tayfasının adı ilə bağlıdır... Həmçinin, Xinişli deyilən yerdə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində qədim Şamaxı olduğu ehtimal edilən çoxtəbəqəli qədim yaşayış məskəni aşkara çıxarılmışdır... I dövr, e.ə. IV-VI əsrləri əhatə edir.

Yaxud, N.Nəbiyev "Coğrafi adlar" kitabında (Bakı-1982, səh. 276.) yazır ki, "...arxeoloji qazıntılar Şamaxı şəhəri ərazisində e.ə. V-IV əsrlərin yaşayış məntəqələri qalıqlarını aşkar etmişdir. Şamaxı IX-XVI əsrlərdə Şahların iqamətgahı olmuşdur. Tarixi məxəzlərdə Şamaxı şəhərinin əşşəhdəki adları məlumdur: İşşəməzi və ya Aş Şəməzi (tayfa adı), Şamaxıyaya (şəhər adı), Xəyriban (xəyir yer) və Şamaxı hakimii Əş-Şəməz-bin Şəməzin sərfinə adlandırılmışdır. Vaxtilə Şamaxı xəzərlə qarşı mübarizə aparmış məşhur arəb sərkərdəsi Əssəziddinin adını da daşımışdır. Ən geniş yayılmış əfsanəyə görə "Şamaxı" sözlünün mənası "Şərq qardaşları", "Şah şəhəri" deməkdir.

A.Mirzənin "Səhər" qəzetində dərc etdiriyi (24 may 1990) məqalədə göstərilir ki, "...ilk orta əsr "Beş Barmaq" dağı yənişən Bacarvan qalası, indiki Qalağ kəndi yaxınlığında Xursan-qa, Dəvaçıqay boyunca Şirvan, Şəb-rançay ətrafında işə Şəbran şəhəri olub. Qayım-qədim hun kaplarındən əvvəl xəzərlər keçib, sonra Sasani qoxusu, "peyğəmbər" orduları, nəhayət, oğuzların, səlcuqların yel qanadı altın süzüb... Şirvanın geniş hüdərdəyə malik olması mənasını verən bu xoşbəxt fikirlər Şamaxıda böyük arəzərdimlərin aparınasına zəruri ehtiyac olduğu qənaətinə ortaya qoyur.

Brönün tarixə istinadı da maraqlıdır: "Bu şəhər (Şamaxı) müxtəlif cür adlanır, bəzilərini ona Şamaxı, bəzilərini Şamaxıya, lərsə işə Şəməzi deyirlər...O. Şeyvan, yaxud Şervan (Şirvan) vilayətinin paytaxtıdır. Vilayətin özü İrann Şimal-qərbində, Gilanın qərbində və İraqın şimalında yerləşir... Şəhərdə 20-yə

zülüm artanda zəlzələlər baş verir, zəlzələlər susanda dəhi şəxsiyyətlər doğulur. Bu da Allahın qəzəbinin və lütfünün nişanəsidir... Deməli, Şamaxı Allahın lütfü ilə qəzəbinin sığışdığı bir məmləkətdir.

Y.V.Cəmənzəminli yazır ki, bu diyarın (Şirvan-Şamaxı) üstündə Allahın da gözü var. Dirlək suyu, Musa peyğəmbərin qayası da buradadır: Makedoniya İskəndər Zülqərnəyn də (e.ə. 353-323) dirlək suyunu əmsunaraq Şirvanə gəlib, əlinə bir öblü balıq alaraq Güldüstanı İrəm bulcaqlarını dolayıb. Hey-hat, balıq da Xızır Nəbi (dirlək suyunu içən müqəddəs şəxs) kimi əbədli heyət tapıb və qəbir, bu sirri Makedoniya çahangirinə bildirməyib...

Fransız səyyahı Bröx Şamaxının ən qədim tarixi abidələrindən olan "7 gümbəz" in əslinə 9 gümbəz olduğunu göstərib. Onu da qeyd edir ki, bu abidələr qədimdən qədim olduğu üçün Teymurləng kimi bir fəateh, bir Cahangir onlara toxunmuşdur. Hələ e.ə. VII minillikdə baş verən yeraltı təkanlar gümbəzlərin 2-sini dağıtmış və yerlə-yeksən etmişdir. Teymurləng Şamaxıya gələndə də gümbəzlərin sayı 7 olmuşdur.

1703-cü il avqustun 3-də Şamaxıda olmuş fransız səyyahı Korney Lu Brönün "Moskva vilayətinə, İrana və Şərqi Hindistana səyahət" kitabında zəlzələnin (1667-68) tördəyidi dəqiqlərlər təsvir edir, çünqünbəzli məscidin qalıqları onu heyratə salır: "bu gümbəzlər, gördünür, çox gözəl olublar. Məscidin tikintisində işlədilan daşlar da onların qədimliyini göstərir."

IX əsr arəb mənbəyində Mullanın (ə) yol yoldaşı Xızırqa Qala barədə söhbətdən bəhs edən Qurban hədisindən danışır. Müəllif qeyd edir ki, "bu qaya Şirvan qayası, dəniz - cilan dənizi, Şəhər Bacarvan şəhəridir". Farslar Səsa qayasını yerləşdiyi Şəbran topraqlarına qeyd bütün öklü istilə etmişdir. Həmin qayada dirlək çəmənəsi var, (İbn Xordadaad bəhs. səh. 122, 124. N.Veilsənin: "IX-XII əsr arəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında". Bakı, 1974, səh.18-19).

Bütün bu deyilənlər dirlək suyunun "Xızır zində" də olması ehtimalına işarə vurur. Bu barədə S.Aşurbəylinin "Şirvanşahlıq dövləti" kitabında da aşkar dəlillər var.

Şirvana - Şamaxıya ən çox (düşməncəsine) zərbə vuran məhz farslar olmuşlar. Fars nitərinin Şamaxı üzərindəki əksi bu yurdun tez-tez xarəbligə çevrilməsi ilə nəticələnməmişdir...

Əbdür-Regid-Əl-Bakuvinin "Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarların möcüzələri" kitabında (Bakı-1992, səh. 62-63.) göstərilir ki, farslar dünyanı 4 min il idarə ediblər. Ərdəşir, Dara, İsgəndər, Unşirvan və Xəsrə Parviz, Bəhrəmi-Çubini və b. fars olduğu qənaət verir... Əslində, bir, ehtimalatdır... Onlar fars şovinizmə xidmət edən (başqa millətlərdən) fars sərkərdələri kimi də işlədiblər...